

RECENZE A REFERÁTY

Slavomil Vencel, *Otázky poznání vojenství v archeologii*, Archeologické studijní materiály ArÚ ČSAV v Praze, sv. 14, Praha 1984, 409 str. včetně anglického résumé, 19 obr. v textu.

„Tato práce je pokusem nahlížet na archeologickou strukturu faktů s vědomím náhodnosti dochování jejich jednotlivých prvků a s vědomím chybění podstatných složek skutečnosti.“ — Uvedená autorova charakteristika (str. 255—256) sama nejlépe ukazuje, oč v práci šlo: na příkladu pravěkého vojenství ukázat omezenost vypovídacích schopností archeologických pramenů pro postižení rozvětvené historické skutečnosti. S. Vencel přesvědčivě dokládá na velkém množství příkladů z raně historické doby, kdy je možné konfrontovat prameny hmotné kultury s prameny písemnými, že archeologická struktura faktů sama nemá ještě hodnotu příslušných struktur historických. Konfrontací s prameny písemnými a etnologickými (jejich podminěné hodnoty si je vědom) ukazuje na existenci rezerv v oblasti dosud běžně praktikované interpretace archeologických pramenů.

Ve vojenství je tuto skutečnost vskutku možno velmi dobře prokázat. Prameny hmotné kultury totiž o válkách v pravěku vypovídají velmi skoupě a nanejvýš nepřímo; na základě jejich mlčení jsou proto často pravěké dějiny lidstva líčeny veskrze bezkonfliktně. Srovnáním s písemnými prameny kdekoli na světě však vyvstává dějinný proces pravidelně ve světle násilí, vojenských střetnutí a bojů, které často vedly i ke zlomům ve vývoji archeologických kultur. Hmotné prameny ale o jednorázových akcích (bitvách), třebaš velkého rozsahu, zpravidla mlčí. Jde tu o rozličnou kvalitu sdělovací hodnoty těch kterých pramenů. Teprve dokonalé pochopení uvedené skutečnosti může vést k objektivnějšímu výkladu nejstarších dějin lidstva. S. Vencel si jako příklad zvolil válečnictví; učinil tak nikoli náhodou, přestože je mu toto téma, jak říká (str. 350), bytostně cizí. Šlo o využití příležitosti „k náhornému předvedení napětí, mezer a rozporů mezi archeologickými fakty a historickou skutečností“.

Na neprošlapanou cestu vpravdě dějinného studia pravěku vstoupil autor mílovým krokem a s vervou, která strhuje k následování. Instinktem badatele promyšlejšího metodologická úskalí disciplíny co nejpečlivěji a znalostmi literárních pramenů v té míře málo vídanými dospěl k formulaci úkolů „archeologie nenalezeného“ (str. 168—241), jejíž obrysy nastínil a existenci řadou příkladů zdůvodnil. Skrytá výtka, adresovaná naší (ale i běžné evropské) archeologické praxi, že se pracuje nejraději s „masovým materiálem nápadné hmotnosti, třebaže nízké informační a historické hodnoty“ (str. 262), že se pozornost soustřeďuje na „tak okrajová témata jako je výroba kuchyňského nádobi“ (str. 246), nebo že neúměrně vysoká péče věnovaná archeo-

logické klasifikaci odvádí k řešení „historicky podružných“ až „pseudovědeckých“ problémů (str. 246), však platí jen do určité míry. Mám za to, že u nás i průměrný archeolog si uvědomuje omezenou informační úroveň pramenů hmotné kultury a podvědomě počítá s jejich zlomkovitostí (byl v tomto smyslu přece jen — třebaže asi ne vždy na potřebné úrovni — metodologicky vyškolen); avšak využít vždy a do důsledků archeologie nenalezeného by asi vedlo k odtržení od faktografické báze a k tvorbě těžko verifikovatelných teorií. Víím, že toto S. Vencl na mysl neměl. Naopak plně oceňují jeho snahu postavit archeologům před oči nutnost povýšení dosud v průměru stále jen empirického procesu poznání na úroveň poznání racionálního, všestranného, tj. historického. A toto opravdu potřeba je!

Ale začněme od začátku.

Kniha je kromě úvodu a závěru rozdělena do 5 hlavních kapitol; v příloze (str. 264—349) je navíc otištěna obsáhlá pasáž „K otázce poznatelnosti počátků zbraní“, která je značně rozšířenou verzí Venclovy studie „Počátky zbraní“, otištěné již dříve (AR XXXI, 1979, 640—694).

V prvé kapitole, nazvané Boj a válka, je podána nejprve definice boje a války. Již zde je konstatováno podhodnocení vojenství v archeologických pramenech, zatímco dějiny třídících formací (tedy vesměs již literárních civilizací) jsou takřka nepřetržitě prostoupeny válkami. Je nabitelní, že počátky válek sahají hluboko do prvobytné společnosti. S. Vencl sleduje nejstarší doklady bojových střetnutí od mezolitu a uvažuje o příčinách konfliktů již v raných etapách pravěku (selhání pramenů obživy, vyčerpání možností směny, loupež apod.). Zvláště od doby bronzové se válka stává pravidelnou součástí života a její vnější příčiny se zmnožují: vedle hospodářských důvodů jsou to i důvody morální a psychologické, náboženské, ale také iracionální (z pohledu současníka); je ale jisté, že v pozadí vojenských konfliktů je vždy především získání materiálních výhod, ne-li přímo loupež. Úvahy o výnosnosti válek jsou vystředány důležitým a obecně platným hodnocením významu válek v kulturním a společenském smyslu slova: pokud vůbec lze hovořit o pozitivních militarismu (výměna informací, vliv na růst výrobních sil), pak to vše zdáleka nevyvažuje destruktivní působení války (populační ztráty, ničení materiálních, kulturních, ekologických aj. hodnot, kulturní regres). Podtrhnout je třeba historicky doložený zánik mnoha velkých civilizací, způsobený zbraněmi kulturně druhořadých populací...

Další partie — Prameny mimoarcheologické — ukazuje praktickou možnost využití pramenů písemných, jazykovědných (indoeuropeistika, etymologie, historická sociolingvistika), etnologických (význam pojmu etnoarcheologie), závěrů vojenské vědy a výsledků experimentální archeologie pro poznání vojenství v pravěku. Významné je tu např. potvrzení existence migrací v pravěku (od eneolitu) jazykovědou. Metodologicky důležitá je zde dobře formulovaná zásada, že „etnografický pramen — má hodnotu interpretačního modelu, nikoli cenu důkazu“ (str. 47). Pro archeologa poučné jsou dále také shromážděné údaje experimentální archeologie z oblastí vojenství.

Kapitola Prameny archeologické tvoří jádro reálných poznatků pravěkého militarismu (str. 53—167). Je propracována velmi důkladně a využívá pramenů poznání v širokém spektru vědních oborů, od archeologie a antropologie, přes ikonografii až po historii. Důležitou subkapitolou je pasáž o zbraních; pojednává o jejich počátcích (potenciální nekovová militaria), o jejich ceně, o příčinách pohybu zbraní (vedle směny, darů, dědění, cen apod. také spolia a jiné druhy kořisti), o obětech zbraní, o symbolickém významu zbraní, miniaturách aj. Pojednává se tu dále o ikonografii s válečnou tematikou, je tu analyzována problematika pohřbů bojovníků i případů nepohřbívání padlých a odraz vojenské části populace na pohřebištích, je tu sledována také frekvence zranění na lidských skeletech, resp. stop deformace skeletu vlivem vojenské činnosti, a to i s procentuálním vyčíslením z jednotlivých etap pravěku. Z výsledků antropologie pravěkých populací nelze zatím postihnout všechny migrace v našem pravěku (antropologie asi ani důkazy v tomto směru vždycky nebude moci poskytnout), což vede někdy k úvahám o nepřetržitém kontinuálním vývoji lidstva v pravěku. S. Vencl se k tomuto pojetí prehistorie staví — patrně správně — skepticky, což zdůvodňuje analogiemi s vývojem v literárních civilizacích; narážíme tu na starý spor o zásadní pojetí vývoje v pravěku: dominovala autochtonní kontinuita?, či musíme počítat s migracemi, tj. výměnou populace, přílivy nového lidu apod., především asi ve spojení s válečnými událostmi? Ze studie nabýváme přesvědčení, že druhá alternativa je historičtější, stojí blíže skutečným událostem. Jak ji ale zcela jednoznačně prokázat?

Významná je subkapitola o opevnění. Je v ní sledován vývoj fortifikací od neolitu po středověk (v případě opevněných objektů s mnoha vstupy S. Vencel zcela správně uvažuje o jiném než defenzivním významu — str. 108 —, pozoruhodné však je, že se tu vůbec nezmiňuje o neolitických rondelích, v posledních letech ve střední Evropě dost intenzivně studovaných!). Připomíná také, že obyčejná pólní opevnění, tábory, narychlo obehnané terénní opěrné body atd. jsou vesměs mimo možnost archeologické identifikace. Pojednání o četnosti a funkci opevnění nabývá již rázu velmi speciálního studia, naopak přispěvek k typologii opevnění v pravěku má význam obecný. Autor tu dále snesl mnoho údajů k odhadům a propočtům rychlosti stavby různých typů opevnění, k zániku a k otázkám hodnoty pravěkých fortifikací. Konečně vyslovuje závěr, že opevněné lokality, zvl. hradiště, sdružovaly obvykle i přes původní obranný význam více funkcí; je si však vědom relativnosti poznání v této oblasti, protože žádné hradisko dosud (a to nejen u nás) nebylo prokopáno celé (takový výzkum přesahuje možnosti jedné badatelské generace).

Poslední významná subkapitola jádra knihy pojednává o způsobu boje. Z vojenské teorie, z literárních analogií i z logické úvahy vyplývá, že v rámci péchotní srážky je daleko vražednější boj zblízka nežli boj na dálku; podle převládajícího druhu zbraní v té které archeologické kultuře lze pak také soudit na převažující typ boje. V rámci analýzy jezdeckého boje podává autor základní přehled o domestikaci a využívání koně v Eurasii; tato pasáž je zkoncipována na základě dokonalého přehledu po soudobé odborné literatuře a svým významem téma knihy přesahuje. Podle autorovy koncepcie archeologie nenalezeného, resp. nedochovalého (předpokládané „měkké“ součásti koňského uzdění) lze počítat s využitím koně v tahu i jízdě záhy od eneolitu, v době bronzové zcela jistě již v organizovaném boji (jízdni mobilita). S využitím koně souvisí i výskyt válečných vozů (a původu vozu vůbec), problém, který autor zvládá opět především na základě písemných a ikonografických pramenů. Pojednání o válce na vodě a o psychologické válce tuto subkapitolu uzavírají.

Na závěr kapitoly o archeologických pramenech pravěkého válečnictví se S. Vencel zamýšlí ještě nad některými jinými indiciemi této zpozdilé lidské činnosti. Signálem nebezpečných časů jsou nepochybně také hromadné, v zemi skryté nálezy — depoty. Existuje řada různých možností historické interpretace depotů. Ve snaze ukázat relativitu výpovědi např. bronzových pokladů pro dějiny vojenství dopouští se autor zcela výjimečně i drobného zkreslení situace („v lužické kultuře se zbraně o depotů vůbec nedostávaly“, str. 164), což však jinak žádný vliv na pravdivost závěrů v této oblasti nemá.

Čtvrtá kapitola — Archeologie nenalezeného — je jakýmsi kontrapunktem k vlastním archeologickým reáliím pravěkého válečnictví. Je návodem rekonstrukce „zmizelé části studované skutečnosti“. Zjišťováním vztahů mezi nalezeným a nenalezeným by se mělo dospět jednak k zaostrění pozornosti badatelů k památkám a jevům méně nápadným (ale třeba velmi důležitým), jednak k budování historické nástavby zjištěných reálií. Archeologie nenalezeného nemá apriorní schopnost historické převahy nad nalezeným, může však vyplnit (nebo přinejmenším objasnit) mnohé nesrovnalosti a mezery v archeologických pramenech a každopádně metodicky orientovat jejich vlastní analýzu. V oblasti vojenství to autor konkrétně dokumentuje na několika významných jevech, jako je bitva a její průběh, osobnost vojevůdce, samo vojsko (jeho velikost, výcvik, přesuny, zásobování, kázeň, morálka), božstvo války a další aspekty (válečné lsti, signalizace, doba vedení válek, lidské oběti v souvislosti s válčením, kanibalismus ve válce, válečné trofeje apod.). Právě nad mnohými uvedenými jevy, nesporně zvažovatelnými, ale těžko studovatelnými, asi bude archeolog často stát v rozpacích; vezměme např. početnost vojska v pravěku: přes řadu velmi pečlivě shromážděných příkladů ze starověku budeme např. pro středoevropskou dobu bronzovou jen velmi rozpacitě uvažovat o počtech ozbrojenců toho kterého kulturního celku. Vždyť doposud nemáme ani nejmenší představy o kmenové struktuře jednotlivých komplexů, ani o početních stavech průměrného kmene...

Metodologicky závažné jsou partie o vlivu válečné činnosti na osudy archeologických kultur. S. Vencel navozuje řadu modelových situací, k nimž mohlo dojít při srážkách různě ekonomicky založených populací (str. 239), a sleduje, jak se jednotlivé procesy mohly promítat do existence stávajících či formování nových archeologických celků. Rehabilituje princip pohybu pravěkých populací, zdiskreditovaný kdysi učením G. Kossinny, a připomíná často již pozapomenuté metodické postuláty E. Wahleho (str. 240) stran změny archeologické kultury. Závěr, který autor formuluje na

str. 243 („Nelze samozřejmě tvrdit, že všechny kultury vznikaly v důsledku násilí, ale je třeba uznat, že válečný ořes spojený s rozbitím starých struktur — přispíval — k prosazení nových kvalit.“), je třeba jednoznačně akceptovat.

Co říci závěrem?

Venclova kniha je významným krokem na cestě k aplikaci metod racionálního poznání v archeologii; slouží jistě ke cti československé vědy, že se u nás práce tohoto typu začínají stále častěji objevovat (studium pravěké sociologie, demografie, výživy, společenského vědomí, matematického modelování atd.), nemluvě již o pokusech s kybernetickým tříděním památek. Na kvalitě práce, která je ostatně myšlena jako studijní materiál, neubírají ani někdy poněkud neúsporné formulace (srov. opakuji se informace na str. 140 a 148, či na str. 163 a 206), ani natěsnání faktů v závorkách v běžném textu (např. str. 145, 150), které jej místy činí nepřehledným. Diskuse mohou vzniknout i kolem některých jednotlivostí (např. oprávněnost termínu „konec pravěku“, str. 231—232). Naopak imponuje neobyčejně obsáhlé literární zázemí recenzované knihy (807 titulů) a velké množství formulovaných obecně platných metodologických pouček. Chce se vůbec říci, že Venclova kniha by se měla stát povinnou četbou z archeologické metodologie. Myslím si, že v tomto zajímavém, poučném a místy docela napínavém čtení by si měl každý archeolog pravidelně listovat, aby si stále připomínal rezervy a možnosti historické interpretace mrtvých materiálních hodnot pravěku, s nimiž se denně setkává a jejichž vyprávěcích schopností se pokouší využít.

Vladimír Podborský

Vladimír Podborský, *Těšetice-Kyjovice II — Die figurale Plastik des Volkes mit mährischer bemalter Keramik*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1985, 217 Seiten, 150 Strichtafeln, zahlreiche Textabbildungen und eine Karte mit der Verteilung der 93 Fundstellen in Mähren. Zusammenfassung in deutscher Sprache.

Die Monographie über die zur Lengyel-Kultur gehörende spätneolithische figurale Plastik in Mähren ist ohne Vergleich in der Literatur. Bis zum Jahr 1983 hat der Autor die gesamte zur Verfügung stehende figurale Plastik des Volkes mit mährischer bemalter Keramik (MBK), vor allem aus dem südmährischen Gebiet, von den ältesten Funden durch J. Palliardi (1861—1922) und F. Vildomec (1878—1975) an, ausgewertet. Der Autor stellt 1389 Werke der selbständigen anthropomorphen und angewandten Plastik vor, wie anthropomorphe Gefäße, 205 zoomorphe Plastiken, zoomorphe Gefäße oder andere Gebrauchsgegenstände mit zoomorphem Dekor. Alle zur Verfügung stehenden Kunstwerke — auch die kleinsten Fragmente — untersucht er in einer statistischen Auswertung. Ihr Vorkommen auf den 93 Fundstellen ist übersichtlich mit unterschiedlicher Signatur auf der Verbreitungskarte nach quantitativen Kriterien dargestellt. Als reichste Fundstellen mit mehr als 50 Kunstwerken nennt er: Těšetice-Kyjovice mit 314 Plastiken und Bruchstücken, Hluboké Mašůvky mit 345, Střelice mit 328, Jaroměřice n/R. mit 162, Boskovštejn mit 61, Brno und Vorstädte mit 44, Ctudružice mit 33, Výchapy-Štěpánovice mit 29 und Kramolín mit 27 Plastiken und Fragmenten.

Der Band ist mit Einleitung und Schlusswort in neun Kapitel gegliedert. Er hat eine Zusammenfassung in deutscher Sprache und als wesentlichen Bestandteil 150 Tafeln mit ausdrucksvollen zeichnerischen Darstellungen der Fundstücke, oft in vier oder fünf verschiedenen Ansichten. Alle 1594 Fundstücke sind abgebildet, so dass eine hervorragende und übersichtliche Dokumentation entstanden ist.

Nach der Einleitung erläutert der Verfasser in Kapitel 2 die Stellung der Population der MBK im Rahmen des jüngeren Neolithikums des mittleren Donaugebietes und Mitteleuropas. Periodisierung und Synchronisation der MBK im Rahmen des gesamten Lengyel-Komplexes werden anhand einer übersichtlichen Tafel für die Gebiete Mitteldeutschland, mittleres Böhmen, Oberschlesien, Nordmähren, Niederösterreich und Südwestslowakei dargestellt. Traditionsgemäss unterscheidet der Verfasser zwei Entwicklungsstufen, nämlich die MBK I mit zwei und die MBK II mit drei Unterstufen. Die Unterstufe Ia bezeichnet er als Epoche der Anfangsentfaltung des neuen Kulturkomplexes in Mähren. Diese Phase beginnt um 4000 v. u. Z. und dauert 2—3 Jahrhunderte. Als typische Bauten für diesen Abschnitt nennt er Festungsron-